

“Όσο κρατάει ή ανάγνωση...”

ΜΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΗ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ
ΤΗΣ ΑΝΤΩΝΙΑΣ ΚΑΤΣΙΑΝΤΩΝΗ-ΠΙΣΤΑ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
2005

«σύγκριση» τῆς τελευταίας συλλογῆς τοῦ Καρυωτάκη μέ τή *Στροφή* καί μέ τό *Μυθιστόρημα* τοῦ Σεφέρη¹⁹, καταγράφονται ἐνδιαφέρουσες παρατηρήσεις ὅσον ἀφορᾶ τή «συμβολή» τοῦ καθενός ἀπό αὐτά τά ἔργα στήν «ἀνανέωση τῆς ἑλληνικῆς ποιήσης»²⁰. Ἡ, τό δοκίμιο τοῦ Γ. Ἀράγη («Ἀστική ἐμπειρία καί ἀστική ἰθαγένεια τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας»²¹), ὁ ὁποῖος ἐκτιμᾷ ὅτι «ὁ μισός καί περισσότερος Σεφέρης εἶναι Καρυωτάκης», κυρίως ἐπειδὴ «τό ἔργο τοῦ Σεφέρη στήν πλειονότητά του ἔχει νά κάνει μέ τήν ἐμπειρική ἐνδοχώρα τήν ὁποία προδιέγραφε τό ἔργο τοῦ Καρυωτάκη»²². Κάποτε, ἡ «σύγκριση» τῶν δύο ποιητῶν παίρνει τή μορφή μιᾶς ὀξείας (μεταξύ τους) ἀντιπαράθεσης· ὁ Β. Λεοντάρης ἐπανερχεται καί «ἐπεξηγεῖ», μέ συγκεκριμένο παράδειγμα, τίς παλιές του (1973) «Θέσεις γιά τόν Καρυωτάκη»²³, στό κείμενό του «Τό πάθος καί τό λάθος»²⁴: ἐρμηνεύοντας τό ποίημα Ἔρνηση ὡς «ἄρνηση», ἐκ μέρους τοῦ Σεφέρη, τοῦ «πάθους» καί τοῦ «λάθους» τῆς ποιήσης τοῦ Καρυωτάκη καί τῆς «παραγενιάς» του, προβαίνει σέ μιάν (ἀνάλογη τῆς ἐρμηνείας του) ἀποτίμηση τῆς ποιήσῆς τους.

«Ὁ Καρυωτάκης εἶναι ὁ πορθμός ἢ ὁ διάυλος. Χωρίζει καί ἐνώνει», εἶχε πεῖ στά 1961 ὁ Λορεντζάτος, θέλοντας νά δείξει τό πέρασμα τῆς νεοελληνικῆς ποιήσης ἀπό τήν τελευταία συλλογή τοῦ Καρυωτάκη στό *Μυθιστόρημα* τοῦ Σεφέρη, σέ δοκίμιό του γιά τόν τελευταῖο. Εἴκοσι ἐπτὰ χρόνια ἀργότερα, θά «ἀναπτύξει» τόν συσχετισμό τῶν δύο ποιητῶν, σέ δοκίμιό του γιά τόν Καρυωτάκη αὐτή τή φορά: «Τόν Καρυωτάκη τόν εἶχαν ὅλοι στό μυαλό τους [...] πολύ συχνότερα ἀπό ὅσο τόν μνημόνευαν. Τοῦ σημαντικότερου ἀπό αὐτούς (τοῦ Σεφέρη) τίς ἀναφορές, λόγου χάρη, τίς βρῖσκω δυσανάλογες μέ τό μάθημα πού ἔλαβε. Πολύ λίγες. Ὅμως ἐνδειχτικά χαρακτηριστικές γιά τή θέση πού ὁ Καρυωτάκης κάτεχε μέσα στό ἀμπαρωμένο κελάρι, ὅπου ὁ Σεφέρης κατέβαινε σάν πεθυμοῦσε νά δοκιμάσει κανένα ἀπό τά καλά κρασιά. Δυό στοραδικές μνεῖες, μιά τό 1936 καί μιά τό 1941, μᾶς μαθαίνουν multa paucis γιά τή θέση αὐτή»²⁵.

Ὡς κάποιες τέτοιου εἴδους καταβάσεις τοῦ Σεφέρη στό «ἀμπαρωμένο κελά-

19. Βλ. ὁ.π., σ. 179-184.

20. Ὁ.π., σ. 182.

21. Βλ. Γ. Ἀράγη, *Ἀστική ἐμπειρία καί ἀστική ἰθαγένεια τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Δοκίμια*, Σοκόλης 2001, σ. 45-89.

22. Ὁ.π., σ. 66-67.

23. Βλ. Β. Λεοντάρης, *Δοκίμια γιά τήν ποίηση*, Ἔρασμος 1985, σ. 14-20.

24. Βλ. Β. Λεοντάρης, «Τό πάθος καί τό λάθος», *Σημειώσεις* 37 (Σεπτέμβριος 1991) 7-13.

25. Βλ. Ζ. Λορεντζάτος, *Ὁ Καρυωτάκης*, Δόμος 1988, σ. 17-18. Καί ἀφοῦ παραθέσει καί σχολιάσει τίς δύο ἀναφορές τοῦ Σεφέρη στόν Καρυωτάκη, καταλήγει: «Ποιοτικά μπορεῖ νά μὴν εἶναι λίγα [...]. Ποιητικά τά βρῖσκω λίγα πολύ· (ἐννοῶ ἀνάλογα μέ τά ὅσα ὁ Σεφέρης γνώριζε καί δέ μᾶς εἶπε). Θά θυμόμαστε πῶς στό ζήτημα τοῦτο -τῆς παρασιώπησης- προηγήθηκαν ὁ Παλαμᾶς καί ὁ Σικελιανός» (σ. 20-21).

ποίημα «Όταν κατέβουμε τή σκάλα, τί θά ποῦμε», ἐνῶ δέν ὑπάρχει κάποια συνολική προσέγγισή του, ἔχουν διατυπωθεῖ, στό πλαίσιο εἴτε ἑνός ἐπιμέρους σχολιασμοῦ του⁹⁷ ἢ μιᾶς μελέτης γιά τό ἔργο τοῦ ποιητῆ⁹⁸, σκέψεις καί προτάσεις γιά τήν κατανόηση τῶν δύο βασικῶν εἰκόνων του. Ὅπως εἶναι φυσικό, οἱ σκέψεις πού διατυπώνονται διακρίνουν τούς «ὄπαδούς τοῦ Κυρίου», πού κατοικοῦν στόν «Παράδεισο» τῆς τελευταίας στροφῆς τοῦ ποιήματος, ἀπό τή μία πλευρά, καί τόν «ποιητή μέ τούς ὁμοίους του» ἀπό τήν ἄλλη ἀνάμεσά τους, «ὑπάρχει κάτι σάν ἀπαγορευτικός φράχτης»⁹⁹. Καί, καθῶς ἡ προσοχή ἐστιάζεται στό «τί ἀντιπροσωπεύουν στήν ἐπίγεια ζωή»⁹⁹ οἱ δύο αὐτές ὁμάδες εἰκόνων, οἱ μελετητές προχωροῦν, μέ περισσότερες¹⁰⁰ ἢ λιγότερες¹⁰¹ ἐπιφυλάξεις, σέ ταυτίσεις κοινωνιολογικοῦ χαρακτήρα¹⁰². ταυτίσεις πού συνδέουν τίς εἰκόνες τοῦ ποιήματος εἴτε μέ γενικότερα «ἀτομικά βιώματα»¹⁰³ τοῦ Καρυωτάκη ἢ, εἰδικότερα, μέ τά συγκεκριμένα δυσβάσταχτα γεγονότα τῆς ζωῆς του πού προαναφέρθηκαν¹⁰⁴.

Ἐναμφίβολα ὑπάρχει ἕνας «ἀπαγορευτικός φράχτης» πού διαχωρίζει τούς κατοίκους τοῦ «Παραδείσου» τῆς τελευταίας στροφῆς τοῦ ποιήματος ἀπό τούς

σοβαρῶς ὅτι ἡ δική του αἰσιοδοξία συμβιβάζεται μέ τή σημερινή πραγματικότητα περισσότερο ἀπό τό δικό μου πεσιμισμό [...]. (Χρονογραφία, 146· ἡ πλαγιολογία, δική μου). Γιά τήν (ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρουσα) συνέχεια τοῦ σχολίου τοῦ Καρυωτάκη, βλ. ἐδῶ, σμ. 126. –Συσχετισμοῦ τοῦ ποιήματος Αἰσιοδοξία μέ τήν κριτική τοῦ Ρῶτα κάνει καί ἡ Γ. Δάλκου (βλ. «Οἱ δρόμοι πού τόν ὀδήγησαν στά ὄρια τῆς σιγῆς», στό περ. Ἐντί 788 (16.5.2003) 42-43).

97. Βλ. Γ. Ἀράγης, «Λίγα πάνω σ' ἕνα τετράστιχο τοῦ Καρυωτάκη», στό: Ἀσκήσεις κριτικῆς. Σοκόλης 1990, σ. 48-51. Ὁ Ἀράγης ἐπικεντρώνει τό ἐνδιαφέρον του στόν σχολιασμό τῆς τελευταίας στροφῆς τοῦ ποιήματος (στό ἐξῆς: Ἀράγης).

98. Βλ. Ντουσιᾶ, 68-69.

99. Οἱ φράσεις σέ εἰσαγωγικά, ἀπό τόν σχολιασμό τοῦ Ἀράγης, ὅ.π.

100. Ὁ Ἀράγης ὑπογραμμίζει ὅτι προέχει ἡ «αἴσθησις τοῦ εἰρωνικοῦ χάσματος πού ὑποβάλλει» ἡ τελευταία στροφή τοῦ ποιήματος καί «ἡ διαμαρτυρία τοῦ ποιητῆ πού ὑποβόσκει» ὅσο γιά τίς ἐκδοχές πού προτείνει γιά τίς κοινωνιολογικοῦ χαρακτήρα ταυτίσεις, τονίζει ὅτι «θά πρέπει νά τίς δεχτοῦμε σάν ἀπόψεις ἐντεῦθεν τοῦ ποιήματος» (ὅ.π., σ. 50, 51).

101. Βλ. Ντουσιᾶ, ὅ.π. Ἡ Ντουσιᾶ, ἀφοῦ προηγουμένως παρουσιάσει τό ἰδεολογικό καί αἰσθητικό πλαίσιο τοῦ περιοδικοῦ Ἑλληνικά Γράμματα, ἐντάσσει τήν κριτική τοῦ Ρῶτα σ' αὐτό (σ. 58), γιά νά καταλήξει: «Μέ λίγη φαντασία θά μπορούσαμε νά διακρίνομε ἀπό τή μία πλευρά τή «θεϊκή εὐνοια μέ τήν ὁποία περιβάλλεται ἡ μεγαλοαστική τάξη» καί ἀπό τήν ἄλλη «τόν ποιητή μέ τούς ὁμοίους του»» (σ. 69· οἱ μέσα στό παράθεμα φράσεις μέ εἰσαγωγικά, ἀπό τό κείμενο τοῦ Ἀράγης).

102. Τό σχόλιο τοῦ Σαββίδη (ὁ ὁποῖος ἐξετάζει καί τό ποίημα αὐτό μέσα στή μελέτη του γιά τόν «σατιρικό» Καρυωτάκη) εἶναι γενικότερο, ὅσον ἀφορᾷ τόν κοινωνιολογικό, ἐπίσης, χαρακτηρισμό τῶν κατοίκων τοῦ «Παραδείσου» καί, κυρίως, ἀπομονώνει τόν ποιητή στήν Κόλασή του: «Ἰσχυρίζεται λοιπόν [ὁ Καρυωτάκης] πῶς ἡ μετά θάνατον ζωή θά εἶναι πιο ἀμήχανη ἀπό τήν ἐπίγεια, γιατί ἡ μέν Κόλασή του συνεπάγεται ὀριστική ἀκίνησι καί σιωπή, ἐνῶ ὁ Παράδεισός τους συνεπάγεται καί πάλι ἐπιπόλαια ταξικά προνόμια» (Στά χνάρια, 90).

103. Ἀράγης, 51.

104. Βλ. Ντουσιᾶ, 68-69.

κατοίκους τῆς Κόλασης τῶν στροφῶν πού προηγούνται. Κατά πόσον ὅμως εἶναι «ὅμοιοι» τοῦ ποιητῆ οἱ συγκάτοικοί του στήν Κόλαση, αὐτοί οἱ «αὐστηροί γνώριμοι» καί «ἀόριστοι φίλοι» πού θά τόν «ὑποδεχτοῦνε» (στ. 1-4); Γιατί, ἂν ὁ σαρκασμός τοῦ ποιήματος κορυφώνεται ἀπέναντι στους «παδούς τοῦ Κυρίου» τῆς τελευταίας στροφῆς, μέ παρόμοια στάση ἀντιμετωπίζονται καί οἱ συγκάτοικοι τοῦ ποιητῆ, σέ ὅλη τήν ἔκταση τῶν προηγούμενων στίχων. Ἡ ἀναγκαστική συμβίωση μαζί τους, πού θά τόν καταδικάσει σέ «ὀριστική ἀκινήσια καί σιωπή»¹⁰⁵ καί θά ἀποτελέσει ἀκριβῶς τήν Κόλασή του (γ' στροφή), εἶναι πού σαρκάζεται περισσότερο ὡς προοπτική τοῦ ἐπέκεινα τοῦ κόσμου τούτου βίου· γιατί θά πρόκειται γιά συμβίωση μέ «γνώριμους» μέν, ἀκόμα καί «φίλους», ἀλλά συγχρόνως γιά «ἀόριστους» καί, κυρίως, γιά «αὐστηρούς φίλους». Καί ἂν τίς ἐκδοχές γιά τήν κοινωνιολογικοῦ χαρακτήρα ταύτιση τῶν κατοίκων τοῦ «Παραδείσου» «θά πρέπει νά τίς δεχτοῦμε σάν ἀπόψεις ἐντεῦθεν τοῦ ποιήματος»¹⁰⁶, στήν περίπτωση τῆς προσπάθειας γιά ταύτιση, «στήν ἐπίγεια ζωή»¹⁰⁶ τοῦ ποιητῆ, τῶν «φίλων»-συγκατοίκων του στήν Κόλαση, βρισκόμαστε σέ ἔδαφος ἐξ ἴσου ἐπισφαλές. Ἡ σύνδεσή τους, πάντως, μέ τίς φίλιες «σχιές» τοῦ ποιήματος τῆς C. de Noailles, ἀπό τό ὁποῖο ἀφορμάται ὁ Καρυωτάκης στή δική του σύνθεση, μᾶς προσανατολίζει στό ὅτι πρόκειται, πράγματι, γιά «ὁμοίους του»· ὄχι ὅμως γιά ὁμοίους του σέ μιά κοινωνικοῦ, ἀλλά σέ μιά πνευματικοῦ χαρακτήρα «τάξη», γιά ἀνθρώπους πού ἀνήκουν στό ἴδιο «σινάφι»¹⁰⁷. Τούς χαρακτηρίζει «γνώριμους» καί «φίλους», ἀναιρώντας τήν ἴδια στιγμή τούς χαρακτηρισμούς του μέ τά ἐπίθετα «αὐστηροί» καί «ἀόριστοι» πού τούς προσάπτει (ἀντίστοιχα), καί μέ τήν εἰς ἑαυτόν ἐπαναλαμβανόμενη ἐρώτηση «τί θά ποῦμε», «τί νά ποῦμε», ἡ ὁποία ἔχει τήν προφανῆ ἀπάντηση ὅτι δέν ἔχει τίποτε νά πεῖ μαζί τους.

Ἄν χρειάζομαστε κάποιον, «ἐντεῦθεν τοῦ ποιήματος», αἴτιο τῶν κάθε ἄλλο παρά φιλικῶν συναισθημάτων τοῦ ποιητῆ ἀπέναντι στους «γνώριμους» καί «φίλους», τό μόνο πού μπορούμε νά σκεφτοῦμε ὡς τέτοιο εἶναι ἴσως ἡ πικρία του

105. *Στά χνάρια*, ὁ.π.

106. *Ἀράγη*, 50.

107. Ὁ χαρακτηρισμός, ἀπό τό δοκίμιο τοῦ Γ. Ἀράγη «Ἀστική ἐμπειρία καί ἀστική ἰθαγένεια τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας» (στό ὁμότιτλο βιβλίο του, ὁ.π., σ. 61), ὁ ὁποῖος, σχολιάζοντας τή διαπίστωση τοῦ Ἄγρα γιά τήν ὑπάρξη ἑνός θεματικοῦ κύκλου ποιημάτων πού τόν χαρακτηρίζει μέ τόν ὄρο «νεοαστικός ρεαλισμός» (*Ποιήματα καί πεζά*, 203-204), παρατηρεῖ ὅτι ἡ ποίηση τοῦ Καρυωτάκη περιέχει αὐτοῦ τοῦ εἶδους τά θέματα, ἀλλά, «ἂν κοιτάξουμε στατιστικά τά ποιήματα, ἀπό τά *Ἐλεγεία καί Σάτιρες* καί τά τελευταῖα πεζά ἰδίως», ὅτι «ὑπερέχουν κατά πολύ τά ὑπαρξιακά-φιλοσοφικά καί ἀκολουθοῦν τά κοινωνικά, ἐρωτικά, πολιτικά, τοῦ σιναφιῶ καί ἀρκετά μικτῆς σύνθεσης» (ὁ.π., σ. 19). Τά «ποιήματα τοῦ σιναφιῶ» ἀνήκουν, βέβαια, σέ ἕναν ἄλλο θεματικό κύκλο καί ἀντιπροσωπεύουν αὐτό πού ὁ Ἄγρας, ἐπίσης, διαπίστωσε καί χαρακτήρισε μέ τόν ὄρο «φιλολογικό ρεαλισμό» τοῦ Καρυωτάκη (*Ποιήματα καί πεζά*, 204-205)· μέσα σ' αὐτόν τόν εὐρύτερο θεματικό κύκλο ἐντάσσονται καί τά «ποιήματα ποιητικῆς» (βλ. γι' αὐτά, Ἄντεια Φραντζῆ, «Ἡ ποίηση τῆς ποίησης», *Ἀντί* (ἀφιέρωμα στόν Καρυωτάκη), 623 (13.12.1996) 62-64).

ἀπό τά «φερσίματα» πού ἔβλεπε νά κυριαρχοῦν στίς «σύγχρονές» του «καλλιτεχνικές ἀγορές»¹⁰⁸. τά ὅποια, γιά τόν ἴδιο, δέν εἶχαν καμία σχέση μέ τά (συν)αισθήματα «ἀλληλεγγύης», αὐτά πού, κατά τόν Σεφέρη¹⁰⁹, διέπουν τίς σχέσεις μεταξύ ὁμοτέχνων στόν κόσμο τοῦ Δάντη. Μιά τέτοια ἐκδοχή, βέβαια, δέν τήν «ἐπικυρώνει», ἀλλά οὔτε τήν «ἀρνιέται»¹¹⁰ τό ποίημα. Στήν περίπτωση ὅμως τῆς ἀποδοχῆς της, θά πρέπει νά δεχτοῦμε ἐπίσης ὅτι ὁ Καρυωτάκης ἀντικαθιστᾷ τίς «σκιές» τῶν ἀγαπημένων ποιητῶν τῆς C. de Noailles μέ τούς «ἴσκιους» τοῦ σύγχρονου του πνευματικοῦ «σιναφιού»¹¹¹.

Ὅσο γιά τό «τί ἀντιπροσωπεύουν» γιά τόν ποιητή οἱ ὑψηλότερα εὐρισκόμενοι ἔνοιχοι τοῦ «Παραδείσου» τῆς τελευταίας στροφῆς, ἴσως ὁ σαφέστατος διαχωρισμός του ἀπό αὐτούς (καθώς τούς τοποθετεῖ στόν μακάριο ἀντίποδα τοῦ κάτω κόσμου) νά μὴν ἀφορᾷ, καί πάλι, τά «ταξικά προνόμιά» τους¹¹², ἢ νά μὴν ἀφορᾷ μόνον αὐτά: πρὶν ἀπό τούς «ὀπαδούς» τοῦ «Κυρίου», πού βρίσκονται στό «τερραίν τοῦ Παραδείσου», ὁ Καρυωτάκης θεᾶται ἀπό τήν Κόλαση του καί «τίς βίβες τοῦ Πανσίλυπου»:

*Κι ἂν ποτέ στά νύχια ἀνασηκωθοῦμε,
τίς βίβες τοῦ Posilipo θά ἰδοῦμε*

Ἡ ἀναφορά τοῦ «Πανσίλυπου» ἔχει τή σημασία της ἐδῶ, καθώς, τό φημισμένο αὐτό προάστιο τῆς Νεάπολης¹¹³, ἀπό ὅπου εἶχε περάσει ὁ Καρυωτάκης τό 1924¹¹⁴, εἶναι ἕνας λόφος, στόν ὅποιο, ἐκτός ἀπό τίς πολυτελεῖς ρωμαϊκές ἐπαύλεις, ὑπῆρχε καί ἡ «κατοικία» ἑνός ἐπιφανοῦς ποιητῆ: ἡ παράδοση τοποθετοῦσε ἐκεῖ τόν τάφο τοῦ Βιργιλίου¹¹⁵, τοῦ δασκάλου-ὁδηγοῦ τοῦ Δάντη

108. Δοκιμές, Β', 260.

109. Ὁ.π., σ. 258.

110. Ἀντιπαραθέτοντας τά δύο μέρη τῆς σχετικῆς ἀπόφης τοῦ Ἀράγη (βλ. Ἀράγη, 50).

111. Ὁ Γ. Π. Σαββίδης, πάντως, τό 1971 («Ὁ Καρυωτάκης καί οἱ κριτικοί του (1919-1928)», Νέα Ἑστία 90 (15.11.1971) 1568-1590), σχολιάζοντας τήν «εἰκόνα τῆς δημόσιας κριτικῆς ὑποδοχῆς πού ἀξιώθηκαν οἱ τρεῖς συλλογές τοῦ Καρυωτάκη» καί δημοσιεύτηκαν ὅσο ζοῦσε ὁ ποιητής, παρατηρεῖ: «Ἡ εἰκόνα αὐτή, νομίζω, δείχνει, πρῶτα ἀπό ὅλα, πῶς ὁ ποιητής οὔτε ἀγνοήθηκε οὔτε παραγνωρίστηκε ἀπό τούς συγχρόνους του· ἀξιοσημείωτη, ὅμως, εἶναι ἡ σιωπή τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ Ξενόπουλου καί τοῦ Φώτου Πολίτη» (ὅ.π., σ. 1568). Ἡ εἰκόνα αὐτή δέν «συμβαδίζει» (βέβαια) μέ τήν ἐντονη πικρία καί ὀργή πού ἀναδύονται, τόσο ἀπό τό ἀπαντητικό πρὸς τήν κριτική του Ρῶτα σημείωμα τοῦ Καρυωτάκη πρὸς τά Ἑλληνικά Γράμματα (βλ. Χρονογραφία, 145-146, ὅπου (σ. 146) καί τό ἐρώτημα τοῦ ποιητῆ: «Εἶναι, δηλαδή, ἢ δέν εἶναι ποιήματα τά Ἐλεγεία καί Σάτιρες»), ὅσο καί ἀπό τήν ἐπιστολή του πρὸς τή Νέα Ἑστία, ὅπου «διαμαρτύρεται γιά τή συμπεριφορά» τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων (βλ. Χρονογραφία, 150-152). Γιά τή «σιωπή τοῦ Παλαμᾶ» βλ. καί Χρονογραφία, 132.

112. Βλ. Στά χνάρια, 90.

113. Τό ὅποιο «εἶχε πάρει τήν ὀνομασία του ἀπό τήν πολυτελέστερη ρωμαϊκή βίβλα πού ὑπῆρχε ἐκεῖ» (Τά ποιήματα, 371).

114. Βλ. Χρονογραφία, 104.

115. Βλ. τό σχετικό σχόλιο τοῦ Ὁμηρου Μπεκέ σέ στίχο τοῦ ποιήματος *El desdichado* τοῦ